วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ประติมากรรมขอม

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล

ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ จอง บัวเซอลีเย่

(ต่อจากนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๒ เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๕๑๑)

พระพุทธรูปสมัยเมืองพระนคร (Angkor)

แม้จะมีการกล่าวถึงพุทธศาสนาอยู่ในศิลาจารึกสมัยเมืองพระนครบ้าง แต่เราก็ไม่ได้ค้นพบพระพุทธรูปในสมัยนี้ก่อน พ.ศ. ๑๕๐๐ นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระพุทธรูปในประเทศกัมพูชาก็มีจำนวนมากขึ้น เนื่องจากพระพักตร์ของพระพุทธรูปมีลักษณะคล้ายคลึงกับประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์ในสมัยเดียวกัน เหตุนั้นจึงสมควรที่จะจัดแบ่งออกเป็นศิลปแบบต่าง ๆ เช่นเดียวกัน ดังต่อไปนี้

ศิลปแบบแปรรูป (พ.ศ. ๑๔๕๐ – ราว พ.ศ. ๑๕๑๕) มีพระพุทธรูปที่สำคัญเพราะเหตุว่าอาจนำไปเกี่ยวโยงกับศิลาจารึกในรัชกาลของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ ๒ ได้ *(หลัง พ.ศ. ๑๔๘๙)* พระพุทธรูปองค์นี้มาจากปราสาทเบงเวียน ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ *(ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ก. และรูปที่ ๖๑)* พระพักตร์มีพระมัสสุซึ่งเป็นลักษณะประจำของศิลปแบบนี้ พระเกตุมาลารูปกรวยโผล่สูงขึ้นไปเหนือขมวดพระเกศาขนาดใหญ่ จีวรห่มเฉียง แสดงให้เห็นแต่เพียงขอบ สบงยาวกว่าจีวรมาก และสลักเป็นขอบนูนออกมาอย่างชัดเจนที่บั้นพระองค์ ทั้งจีวรและสบงที่สลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ ของพระพุทธรูปขนาดเล็กองค์นี้ *(สูงเพียง ๔๖ เซนติเมตร)* รวมทั้งท่าทางคือพระกรซ้ายห้อยลงมาแยกห่างออกจากพระองค์ พระกรขวาแม้จะหักหายไป แต่ก็คงแสดงปางวิตรรกะ *(แสดงธรรม)* หรือประทานอภัย ตลอดจนลักษณะของสุนทรียภาพ ทำให้พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพิเศษอยู่เพียงองค์เดียวท่ามกลางบรรดาพระพุทธรูปในภาคเอเชียอาคเนย์ทั้งหมด และไม่มีสิ่งใดที่คล้ายคลึงกันเลยในศิลปทวารวดีภายในประเทศไทย สำหรับเศียรพระพุทธรูปอีกเศียรหนึ่งซึ่งมาจากปราสาทพระปีฤ *(รูปที่ ๖๒)* แม้ว่าจะมีลักษณะแตกต่างออกไป รวมทั้งมีพระเกตุมาลาที่แยกออกจากพระเกศาอย่างเห็นได้ชัด แต่ทางด้านศิลปก็คงจะสร้างขึ้นใกล้เคียงคับพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

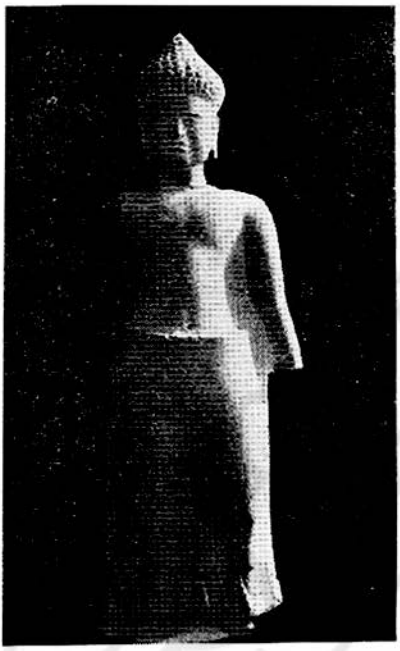

รูปที่ ๖๑
พระพุทธรูปจากปราสาทเบงเวียน
ศิลาทราย สูง ๔๖ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบแปรรูป

รูปที่ ๖๒
เศียรพระพุทธรูป ค้นพบใกล้สระเหนือของ
ปราสาทพระปีตุ ศิลาทราย
ศิลปขอมแบบแปรรูป

ศิลปแบบบันทายศรี (ไสรย) (พ.ศ. ๑๕๑๐ – ราว พ.ศ. ๑๕๕๐) คงมีแต่เพียงเศียรพระพุทธรูปจากเมืองพระนครหลวงเพียงเศียรเดียวที่มีลักษณะอย่างชัดเจนว่าสร้างขึ้นในสมัยนี้ (*รูปที่ ๖๓*) ทั้งนี้พระมัสสุและพระทาฒิกะ (*เครา*) ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องได้รับอิทธิพลมาจากประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์เสมอไป

ศิลปแบบคลัง (เกลียง) (ราว พ.ศ. ๑๕๑๕–๑๕๖๐) ในสมัยนี้มีพระพุทธรูปอยู่หลายองค์ที่เกี่ยวข้องกับศิลาจารึก เช่น พระพุทธรูปปางสมาธิ ณ ปราสาทโกก เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ พระเศียรประดับด้วยขมวดพระเกศาขนาดใหญ่ พระเกตุมาลาแหลมสูง และมีพระมัสสุ พระพุทธรูปองค์นี้คงสร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ นอกจากนี้ ก็มีพระพุทธรูปนาคปรกซึ่งสลักอยู่บนด้านหนึ่งของสถูปเล็ก ๆ ณ พนมสรก ปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีส

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ภาพลายเส้นที่ ๑๓
พระพุทธรูปสมัยเมืองพระนคร

(รูปที่ ๖๔) สร้างขึ้นราว พ.ศ. ๑๕๓๒ พระพุทธรูปองค์นี้เป็นพระพุทธรูปชองค์แรกที่อาจกะกำหนดอายุได้ค่อนข้างแน่นอน แต่ก็คงจะสร้างขึ้นที่หลังพระพุทธรูปนาคปรกขนาดใหญ่ซึ่งค้น

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

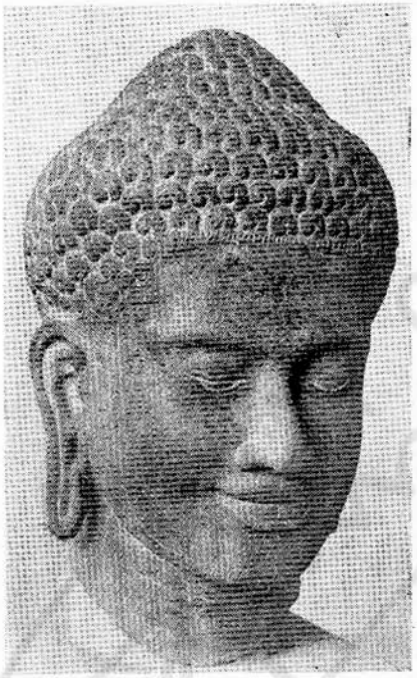

รูปที่ ๖๓
เศียรพระพุทธรูป ค้นพบใกล้เมืองพระนครหลวง
ศิลาทราย พระราชวังหลวงกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบันทายศรี (ไสรย)

รูปที่ ๖๔
พระพุทธรูปนาคปรกบนเจดีย์ที่พนมสรก
ศิลาทราย พิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีส
ศิลปขอมแบบคลัง (เกลียง)

พบในกรุบ่อกลาง ณ ปราสาทนครวัด พระพักตร์ของพระพุทธรูปนาคปรก ณ ปราสาทนครวัดคล้ายคลึงกับพระพักตร์ของพระพุทธรูปที่ปราสาทโคกมาก สำหรับบรรดาพระพุทธรูปเหล่านี้พระองค์ก็ดูคล้ายกับว่าเปลือยเปล่า คงมีแต่เพียงขอบจีวรปรากฏอยู่บนข้อพระหัตถ์ซ้ายเท่านั้น

ศิลปแบบบาปวน (ราว พ.ศ. ๑๕๖๐—๑๖๓๐) พระพุทธรูปซึ่งมักมีแต่เพียงพระพุทธรูปนาคปรก อาจรู้จักได้ดีเนื่องจากลักษณะของพระพักตร์ เป็นต้นว่า พระเนตรที่สลักลึกลงไป พระทาฒิกะและพระมัสสุสลักเป็นรูปบึกกา พระพุทธรูปนาคปรกนี้ยิ่งมีจำนวนมากขึ้นทุกที พระองค์ดูคล้ายกับว่าเปลือยเปล่า แผ่นเบื้องหลังซึ่งแสดงถึงผ้าจีวรระหว่างพระกรซ้ายและพระองค์ก็มักหายไป และขอบจีวรบนข้อพระหัตถ์ก็ไม่ปรากฏมีด้วย สบงแสดงโดยขอบนูนที่บั้นพระองค์และขอบนูนน้อย ๆ ที่ข้อพระบาท ขมวดพระเกศามักมีขนาดเล็ก นูนขึ้นมาเพียงเล็กน้อย และมักจัดได้ระเบียบอยู่ในวงสี่เหลี่ยมเรียงติดต่อกันไป ไรพระศกมักปรากฏอยู่ด้วยเสมอ ขมวดพระเกศานี้บางครั้งก็มีพระเกศาถักเข้ามาแทนที่ พระเกตุมาลารูปกรวยยื่นขึ้นไปเหนือ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

พระเกศา และบางครั้งก็มีศิราภรณ์ที่ทำด้วยเพชรพลอยสวมอยู่เป็นพิเศษ (*รูปที่ ๖๕*) พระพุทธรูปแบบหลังนี้คงเป็นต้นเค้าของพระพุทธรูปทรงเครื่อง นาคมี ๗ เศียรอยู่เสมอ ลำตัวม้วนขมวดเป็นแท่น ๓ ชั้น แทนที่จะเป็น ๒ ชั้นดังแต่ก่อน เศียรนาคไม่มีกระบังหน้าประกอบ และเศียรด้านข้าง ๖ เศียรก็มักจะมองขึ้นไปยังเศียรกลาง (แต่บนพระพุทธรูปนาคปรกบางองค์ เศียรนาคทั้งหมดนี้ก็หันหน้าตรงหมด เช่นในศิลปแบบคลัง แม้นาค ๗ เศียรหันหน้าตรงนี้จะมีอยู่น้อย แต่ก็คงมีอยู่บ้างจนกระทั่งถึงปลายสมัยเมืองพระนคร)

ประติมากรรมยืนในพุทธศาสนาซึ่งค้นพบเพียงชิ้นเดียวในสมัยนี้ (*รูปที่ ๖๖*) ทำให้ได้ความรู้อันสำคัญ คือทั้งเทคนิคในการสลัก การยืนหันหน้าตรง และจีวรห่มคลุมทั้งสองบ่า (*ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ข.*) แสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลป

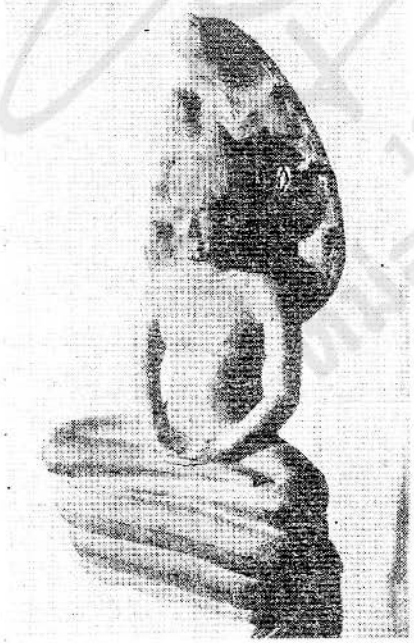

รูปที่ ๖๕
พระพุทธรูปนาคปรกจากเมืองเสมา
ศิลาทราย สูง ๑.๑๕ เมตร
พิพิธภัณฑสถานครุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบาปวน

รูปที่ ๖๖
ประติมากรรมจากปราสาทโคกหลังได้
ศิลาทราย สูง ๗๕ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานเมืองพระนคร ศิลปขอมแบบบาปวน

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ทวารวดีในประเทศไทย รัดประคดแผ่นแบนเรียบที่คาดสบงอยู่ ก็มีลักษณะพิเศษอย่างแท้จริง ประติมากรรมรูปนี้ไม่ใช่พระพุทธรูป แต่คงเป็นรูปพระสาวก เพราะเหตุว่าบนศีรษะไม่มีเกตุมาลา บนกระหม่อมคงมีแต่เพียงลายดอกไม้ ๔ กลีบเท่านั้น

ศิลปแบบนครวัด (ราว พ.ศ. ๑๖๕๐–๑๗๑๕) พระพุทธรูปทรงเครื่อง (แบบเดียวกับเครื่องอาภรณ์ของประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์) เป็นประติมากรรมทางพุทธศาสนาที่ชัดเจนที่สุดในศิลปขอมแบบนี้ เป็นต้นว่า พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกหรือประทับยืน พระพุทธรูปแบบนี้ปรากฏขึ้นตั้งแต่ตอนต้นของศิลปแบบนครวัด เช่น ที่ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมาใน ประเทศไทย เป็นภาพสลักอยู่บนทับหลังของปรางค์องค์ประธาน คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกบนทับหลังทิศใต้และพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนบนทับหลังทิศตะวันตก ปราสาทหินพิมายแสดงให้เห็นถึงการเจริญขึ้นของลักษณะรูปภาพ (iconography) ซึ่งจะปรากฏต่อมาในศิลปขอมแบบบายน และแสดงให้เห็นถึงการคิดค้นของใหม่ที่น่าประหลาดใจอีก เช่น พระพุทธรูปปางมารวิชัย ซึ่งนับว่าเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปขอม สลักอยู่บนทับหลังของมุขด้านใต้แห่งปรางค์องค์ประธาน อันเป็นทางเข้าที่สำคัญที่สุด นอกจากนี้ ก็มีทับหลังซึ่งวางอยู่บนดินแสดงแนวพระพุทธรูปยืนทรงเครื่อง ทรงแสดงปางวิตรรกะด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้าง ครองจีวรห่มคลุมทั้งสองบ่า จีบเป็นริ้วเฉพาะด้านใน สบงเองก็จีบเป็นริ้วเช่นเดียวกับผ้านุ่งของสตรีในศิลปแบบบาปวน มีเข็มขัดผูกเป็นห่วงและมีอุบะเล็ก ๆ ห้อยประดับ คาด *(ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ค.)* การครองจีวรและสบงแบบนี้ซึ่งดูจะไม่ค่อยเป็นที่นิยมกันมากนัก ก็ได้คงมีอยู่บ้างจนกระทั่งถึงหลังศิลปแบบบายน

พระพุทธรูปที่แสดงถึงศิลปแบบนครวัดและมีอยู่เป็นจำนวนมากที่สุด ก็คือ พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก เครื่องอาภรณ์มักประกอบด้วยกระบังหน้า มงกุฎรูปกรวยสูงสวมอยู่เหนือพระเกศาถัก (คงเหลืออยู่เพียงเศียรเดียวในสมัยนี้ที่มีพระเกตุมาลารูปกรวยสูง ประดับด้วยขมวดพระเกศาเล็ก ๆ อย่างมีระเบียบ) กรองศอ (สร้อยคอ) ซึ่งมีอุบะเล็ก ๆ ประดับโดยรอบ พาหุรัดและทองกร *(กำไลมือ)* สำหรับทองพระบาท *(กำไลเท้า)* และกุณฑล *(ตุ้มหู)* นั้นมีอยู่เป็นครั้งคราว พระพุทธรูปทรงเครื่องแบบเดียวกันนี้ก็มีปรากฏอยู่ในศิลปลพบุรีภายในประเทศไทยด้วย แต่สวมมงกุฎซึ่งมีลักษณะเปลี่ยนแปลงไปเล็กน้อย และมงกุฎแบบหลังนี้ก็คงจะเป็นต้นเค้าของมงกุฎในศิลปแบบบายน พระองค์ของพระพุทธรูปเปลือยเปล่า ไม่มีอะไรแสดงถึงขอบจีวรเลย สบงปรากฏเป็นขอบนูนอยู่ที่บั้นพระองค์ บางครั้งก็มีรัดประคดคาด สำหรับขอบด้านบนของชายผ้าด้านหน้าของสบงนั้นก็ปรากฏมีอยู่บ้างเป็นบางครั้ง *(รูปที่ ๖๗)* แต่ลักษณะหลังนี้ก็มีปรากฏอยู่แล้ว

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๖๗
พระพุทธรูปนาคปรก ค้นพบในบริเวณเมืองศรีโสภณ
ศิลาทราย สูง ๘๗ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบนครวัด

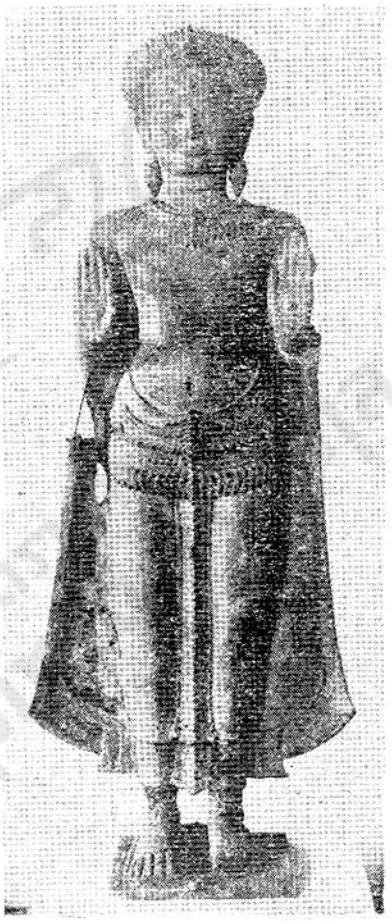

รูปที่ ๖๘
พระพุทธรูปจากหอสมุดหลังที่ ๔ ด้านทิศเหนือ
ปราสาทนครวัด สัมฤทธิ์ สูง ๗๕ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบนครวัด

ในศิลปลพบุรีในประเทศไทย มาตั้งแต่ครั้งได้รับอิทธิพลจากศิลปขอมแบบบาปวน เช่น พระพุทธรูปนาคปรก จากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครศรีอยุธยา พระมัสสุปรากฏมีอยู่น้อย และพระเนตรบีดสนิทก็เป็นของที่หาได้ยาก

ในบรรดาประติมากรรมที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์หรือสลักจากไม้ในศิลปนครวัด ย่อมมีพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนปรากฏอยู่ แสดงปางประทานอภัยหรือปางวิตรรกะทั้งสองพระหัตถ์ สำหรับพระพุทธรูปแบบนี้ เครื่องอาภรณ์ย่อมประกอบด้วยสายรัดองค์ที่ทำด้วยเพชรพลอย มี

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

อุบะห้อยประกอบอีก ชายผ้าด้านหน้าของสบงก็มักมีลวดลายเข้ามาประดับด้วย *(ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ง. และรูปที่ ๖๘)* พระพุทธรูปแบบนี้เป็นแบบที่มีปรากฏอยู่เสมอในศิลปลพบุรีในประเทศไทย ขอบล่างของจีวรที่บานออกและม้วนพับเข้าอาจแสดงถึงอิทธิพลของศิลปอินเดียแบบปาละ

เสาหินในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน ณ ปราสาทนครวัด ซึ่งบัจจุบันรักษาอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ แสดงให้เห็นทางด้านบนว่ามีพระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรก ๒ องค์อยู่ตรงข้ามกับพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน ๒ องค์ ซึ่งมีพระหัตถ์ห้อยลงแสดงปางไม่ชัดเจน แม้ว่าเสาต้นนี้จะยังสลักไม่สำเร็จ แต่พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน ๒ องค์ก็แสดงให้เห็นถึงการครองจีวรแบบใหม่ ซึ่งไม่มีการสืบต่อ คือ ครองจีวรห่มเฉียง มีชายจีวรรูปสี่เหลี่ยมสั้นมาก พาดอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ขอบด้านล่างของผ้าจีวรนี้หยุดอยู่เพียงแค่ครึ่งของความยาวของผ้าสบงเท่านั้น *(ภาพลายเส้นที่ ๑๓ จ.)*

ศิลปแบบบายน (หลัง พ.ศ. ๑๗๒๐ – ราว พ.ศ. ๑๗๘๐) ศิลปแบบนี้สำคัญทั้งในด้านการเจริญขึ้นของลักษณะรูปภาพในพุทธศาสนาลัทธิมหายาน และการปรากฏมีประติมากรรมแบบใหม่ๆ ที่ผสมลักษณะโดยเฉพาะของศิลปแบบนี้ (คือ สีหน้ายิ้มของประติมากรรม) เข้ากับอิทธิพลจากภายนอก

รูปที่ ๖๙
พระพุทธรูปค้นพบในบริเวณเมืองพระนครหลวง
ศิลาทรายสีชมพู สูง ๑๙ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายนตอนต้น

ตั้งแต่ตอนต้นของศิลปแบบบายน แผ่นศิลาทรายสีแดงซึ่งได้มาจากเมืองพระนครหลวง และบัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ *(รูปที่ ๖๙)* ก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญเป็นพิเศษโดยเฉพาะ คือ มีพระพุทธรูปไม่ทรงเครื่องปางสมาธิ ประทับนั่งอยู่ภายในพลับพลาซึ่งมีสิงห์แบกอยู่ข้างล่าง มีพระพุทธรูปอีก ๒ องค์ปางสมาธิเช่นเดียวกัน แต่มีขนาดเล็กกว่าอยู่ ๒ ข้าง ทั้งสามองค์ครองจีวรห่มเฉียง มีขอบจีวรพาดผ่านอยู่บนด้านซ้ายของพระองค์ การครองจีวรแบบนี้ *(ภาพลายเส้นที่ ๑๓ ฉ.)* เป็นการครองจีวรตามแบบศิลปอินเดียแบบปาละ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

(ซึ่งอาจได้รับผ่านมาทางประเทศพม่า) และปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกในศิลปขอม แม้การครองจีวรแบบใหม่นี้จะไม่ประสบผลสำเร็จมากนัก แต่ก็แสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลใหม่ ๆ เข้ามาผสม

สำหรับภาพสลักนูนต่ำ พระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นที่นิยมมากยิ่งขึ้น เช่น บนหน้าบันของปราสาทพระป่าเลไลยก์ ซึ่งอยู่ในตอนต้นศิลปขอมแบบบายน และคงสร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท *(รูปที่ ๗๐)* แต่สำหรับประติมากรรมลอยตัว พระพุทธรูปนาคปรกก็ยังคงมีความสำคัญอยู่อย่างแต่ก่อน

พระพุทธรูปนาคปรกเหล่านี้มักไม่ใคร่ทรงเครื่อง *(ยกเว้นพระพุทธรูปที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์หรือสลักเป็นภาพนูนต่ำ)* แต่บางครั้งก็ยังคงมีไรพระศกซึ่งมีลายลูกประคำประดับ และยังคงทรงกุณฑลอยู่ (บางครั้งก็ยังคงมีกรองศอซึ่งมีอุบะประกอบ แลเห็นได้จากพระพุทธรูปที่ครองจีวรห่มเฉียง แต่ก็มีน้อยมาก ในสมัยนี้เครื่องอาภรณ์ประดับพระพุทธรูปคงเป็นเครื่องอาภรณ์ที่ถอดออกได้ ดังจะเห็นได้จากรูสำหรับตั้งกระบังหน้าที่เจาะเข้าไปในเศียรใหญ่จากเมืองพระนครหลวง ซึ่งปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์กีเมต์) พระเกตุมาลามักมีศิราภรณ์รูปกรวย ซึ่งประดับด้วยกลีบบัวซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ครอบอยู่ ลักษณะสีหน้ายิ้มของประติมากรรมเป็นเอกภาพของศิลปสมัยนี้ แต่ก็ยังคงอาจแบ่งพระพุทธรูปแบบบายนออกได้เป็นหลายแบบเช่นเดียวกัน

รูปที่ ๗๐
หน้าบันปราสาทพระป่าเลไลยก์
ศิลาทราย สูง ๑.๓๓ เมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายนตอนต้น

พระพุทธรูปแบบบายน มีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ พระเกศาเป็นผมถักอย่างคร่าว ๆ หรือเป็นขมวดซึ่งสลักลึกลงไปหรือนูนขึ้นมาเล็กน้อย พระเกตุมาลามีขนาดและรูปร่างต่าง ๆ กัน จีวรห่มเฉียง มีชายจีวรรูปสี่เหลี่ยมสลักนูนขึ้นมาเล็กน้อยหรือสลักลึกลงไป พาดอยู่เหนือพระอังสาซ้าย หรือมิฉะนั้นก็ไม่มีชายจีวร พระกรรณสลักอย่างคร่าว ๆ ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่ายังคงสร้างเลียนตามแบบเก่า หรือยอมรับประเพณีแบบใหม่ แผ่นเบื้องหลังซึ่งแสดงถึงผ้าจีวรระหว่างพระกร

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ซ้ายและพระองค์ปรากฏมีอยู่เสมอ ขอบจีวรมักมีอยู่บนข้อพระหัตถ์ซ้าย และมักมีเนื้อศิลาคงเหลืออยู่ตั้งแต่พระศอกลงไปจนถึงพระโสณี *(ตะโพก)* เพื่อแสดงถึงด้านนอกของผ้าจีวร เช่น พระพุทธรูปซึ่งยังคงอยู่ ณ ปราสาทบายน *(รูปที่ ๗๑)* บางครั้งชายจีวรเป็นแผ่นก็ปรากฏขึ้นบนข้อพระหัตถ์ซ้ายตามแบบโบราณอีกด้วย

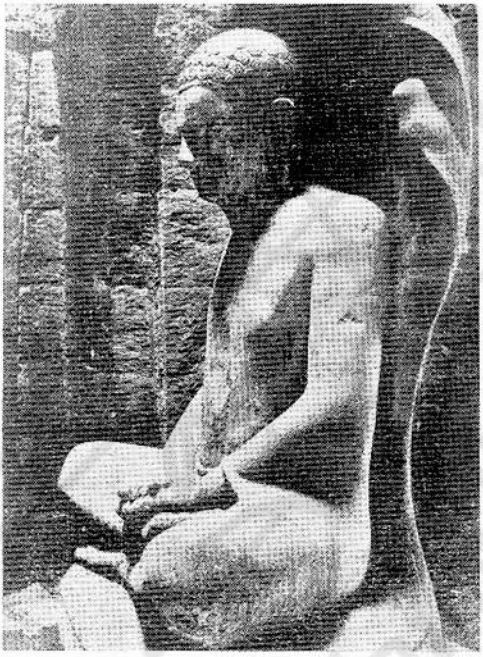

รูปที่ ๗๑
พระพุทธรูปนาคปรก ณ ปราสาทบายน
ศิลาทราย สูง ๑.๘๕ เมตร
ศิลปขอมแบบบายน

รูปที่ ๗๒
พระพุทธรูปนาคปรก สัมฤทธิ์
สูง ๔๑ เซนติเมตร พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมแบบบายน

พระพุทธรูปทรงเครื่องนาคปรกที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์ยังคงคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปแบบเดียวกันในศิลปนครวัด คือ ลืมพระเนตร พระองค์เปลือยเปล่า แต่บางครั้งก็ครองจีวรห่มเฉียงและมีชายจีวรรูปสี่เหลี่ยมอยู่เหมือนกัน เช่น พระพุทธรูปซึ่งค้นพบที่ปราสาทเงิน และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ *(รูปที่ ๗๒)* ขอบจีวรเองบางครั้งก็มีลายลูกประคำเข้ามาประดับ พระพุทธรูปแบบนี้มักทรงถือวัตถุรูปกรวยอยู่ในพระหัตถ์ซึ่งแสดงปางสมาธิ วัตถุเหล่านี้บางครั้งก็บานออกเป็นดอกไม้ ซึ่งอาจทำให้ทราบได้ว่าพระพุทธรูปเหล่านั้นหมายถึงองค์ใด [*อาจเป็นพระไภสัชยคุรุ พระพุทธเจ้าผู้รักษาโรคก็ได้—ผู้เรียบเรียง*]

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

พระพุทธรูปทรงเครื่องยืนที่สลักจากศิลาทรายมักผสมการครองจีวรแบบใหม่เข้ากับชายจีวรบนพระอุระตามแบบศิลปนครวัด พระพุทธรูปนั่งปางสมาธิสลักเป็นภาพนูนสูงอิงอยู่เหนือแผ่นหลัง เริ่มปรากฏขึ้น แต่ก็ยังไม่มีทั้งภาพหรือบริวารเข้ามาประกอบ (ยกเว้นพระรัตนตรัยมหายาน คือ พระพุทธรูปนาคปรกอยู่กลางระหว่างพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและนางปรัชญาปารมิตา หรือบรรดาภาพสลักนูนต่ำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน)

ในบรรดาภาพสลักนูนต่ำเช่นบนทับหลัง ในลายก้านขดที่เล่าเรื่อง และโดยเฉพาะอย่างยิ่งบนหน้าบัน ก็มีภาพที่เล่าถึงพระพุทธประวัติ สำหรับศาสนสถานส่วนใหญ่ที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิมหายานและแบบผสม ภาพเหล่านั้นนอกจากภาพที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป (ซึ่งมักเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง) แล้ว ก็มักจะเกี่ยวกับเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ เช่น ปางเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ และมักมีอยู่โดยจำกัดตามคัมภีร์ลลิต วิสตร *(ปฐมสมโพธิฝ่ายมหายาน)* อันเกี่ยวกับชัยชนะที่ทรงมีเหนือพระยามาร สำหรับศาสนสถานแห่งเดียวที่คงสร้างขึ้นในพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท คือ ปราสาทพระป่าเลไลยก์ ก็กลับแสดงปางปาฏิหาริย์ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าที่นิยมกัน ณ ที่นี้อิทธิพลของศิลปะวารวดีก็แลเห็นได้ชัดเจน คือ พระพุทธรูปไม่ทรงเครื่อง ครองจีวรห่มคลุม สบงมีชายเป็นแผ่นอยู่เบื้องหน้า และรัดประคดแบนเรียบ พระเกตุมาลารูปกรวยปลายมน ฯ ล ฯ

หลังศิลปแบบบายน ความเอนเอียงแบบใหม่ซึ่งปรากฏอยู่ในศิลปแบบบายน (โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ปราสาทพระป่าเลไลยก์) ก็ได้มีมากขึ้น และทำให้ประเพณีโบราณชักจะหายไป พระพุทธรูปสลักอิงแผ่นหลังเป็นที่นิยมกันมาก มักครองจีวรตามแบบศิลปอินเดียแบบปาละ และมีบริวารประกอบ อันแสดงถึงปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่น การมาเฝ้าของท้าวจตุโลกบาล *(รูปที่ ๙๓)* นอกจากนี้ ก็มีพระพุทธรูปประทับยืนครองจีวรห่มคลุม มีชายสบงห้อยอยู่ข้างหน้า และคาดรัดประคด

รูปที่ ๙๓
แผ่นภาพสลักแสดงภาพท้าวจตุโลกบาลมาเฝ้าพระพุทธองค์
ศิลาทราย สูง ๘๖ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
หลังศิลปขอมแบบบายน พุทธศตวรรษที่ ๑๘ – ๑๙

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

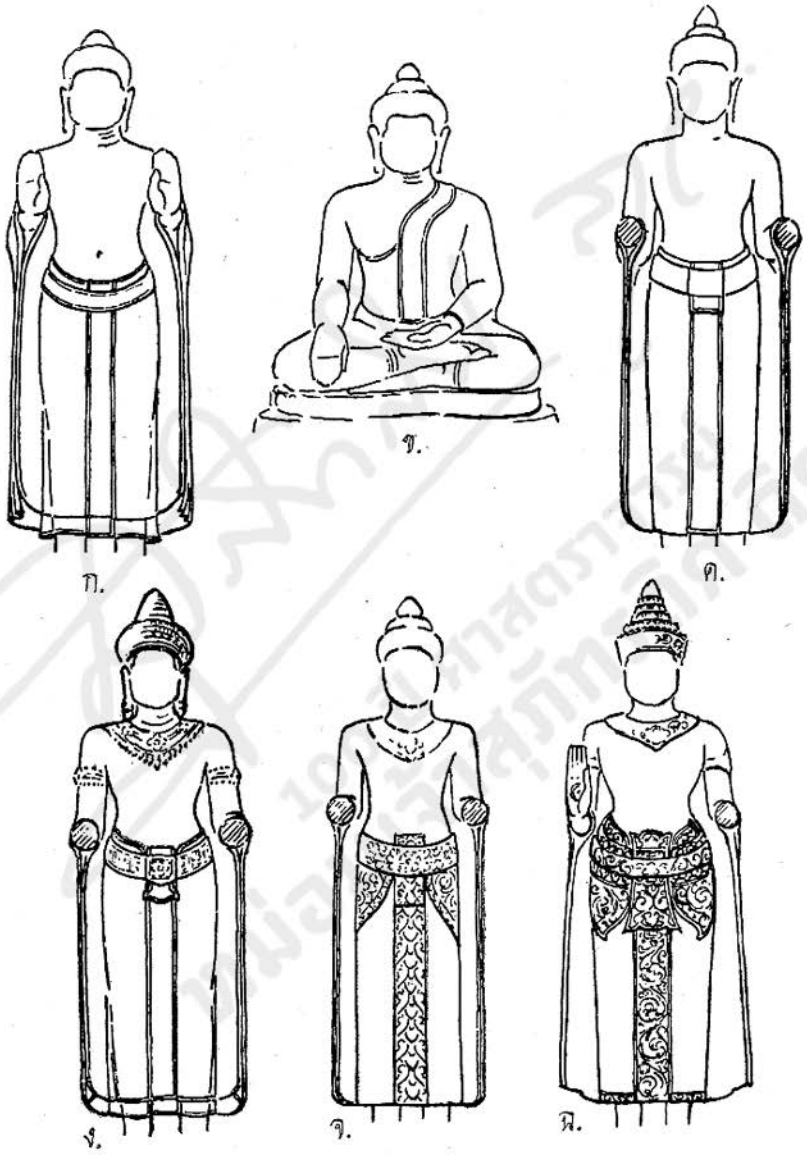

ภาพลายเส้นที่ ๑๔
พระพุทธรูปหลังสมัยบายน และหลังสมัยเมืองพระนคร

(ภาพลายเส้นที่ ๑๔ ก.) แสดงปางวิตรรกะ หรือประทานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย มีอยู่ทั้งเป็นประติมากรรมลอยตัวและภาพสลักนูนสูง พระพุทธรูปนาคปรกไม่ทรงเครื่องอาภรณ์ เป็นแบบที่เรียกกันว่าแบบคอมไมย์ (Commaille) *(รูปที่ ๗๔)* อันแสดง

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๗๔
พระพุทธรูปยืนปรกแบบ "คอมไมย์" ค้นพบที่ปราสาทบายน
ศิลาทราย สูง ๔๓ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
หลังศิลปขอมแบบบายน พุทธศตวรรษที่ ๑๘–๑๙

รูปที่ ๗๕
พระพุทธรูปจากปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร
ศิลาทราย สูง ๑.๗๘ เมตร
พิพิธภัณฑ์กีเมต์ กรุงปารีส
หลังศิลปขอมแบบบายน พุทธศตวรรษที่ ๑๘–๑๙

ถึงความรู้สึกภายในที่ผิดแผกไปจากพระพุทธรูปแบบบายนมาก พระพักตร์ของพระพุทธรูปแบบคอมไมย์ มีพระหนุ *(คาง)* ซึ่งมีร่องมาแบ่งครึ่ง พระโอษฐ์มีขอบ ๒ ชั้น พระนาสิกเล็ก บางครั้งก็โค้งเล็กน้อย พระเนตรบีดอยู่ครึ่งหนึ่ง มีม่านพระเนตรพองออก พระเกศาและพระเกตุมาลารูปกรวยประกอบด้วยขมวดพระเกศาเล็กแหลม ไรพระศกมีปรากฏอยู่บ้างเป็นบางครั้ง พระพุทธรูปแบบนี้ ก็คือ พระพุทธรูปยืนส่วนใหญ่ใน "พระพัน" ณ ปราสาทนครวัด พระพุทธรูป ณ ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร ซึ่งปัจจุบันอยู่ ณ พิพิธภัณฑ์กีเมต์ *(รูปที่ ๗๕)* หรือพระพุทธรูปปางปรินิพพาน ณ เวลาซึ่งยังไม่อาจกำหนดทราบได้อย่างแน่นอน พระเกตุมาลารูปกรวยก็มีรูปปั้นตูมมาปรากฏขึ้นข้างบน ความสำคัญของรูปปั้นตูมนี้จะยิ่งมีมากขึ้นอีกในสมัยหลังเมืองพระนคร

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

พระนคร (การยอมรับเกตุมาลาแบบใหม่เช่นนี้ทำให้มีการแก้ไขแก่พระพุทธรูปสมัยเก่ากว่าหลายองค์ แต่พระพุทธรูปศิลาก็เริ่มมีรัศมีเป็นเปลว ณ พระนครศรีอยุธยา ตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๖๗ เป็นต้นมา คือตั้งแต่วัดราชบูรณะ)

พระพุทธรูปสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่จากเมืองบาเสต ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (*รูปที่ ๔๘ ในนิตยสารศิลปากร บีที่ ๑๒ เล่ม ๓ หน้า ๔๒*) และมีลักษณะคล้ายกับพระพุทธรูปยืนที่กล่าวมาแล้ว ก็มีรัศมีเป็นรูปเปลวอยู่เหนือพระเศียรด้วย รัศมีรูปเปลวนี้ก็เหมือนกับในศิลปอยุธยา คือปรากฏอยู่เหนือรูปบัวตูมบนพระเกตุมาลาอีกต่อหนึ่ง รูปบัวตูมนี้บางครั้งก็มีลายกลีบบัวเข้ามาคั่น ลักษณะดังกล่าวคงอยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เป็นอย่างน้อยที่สุด (ความเปราะของรัศมีรูปเปลวนี้มักทำให้ช่างสลักจำต้องตัดพระเกตุมาลา คือส่วนเบื้องบนของพระเศียรออก ทั้งนี้ ก็เพื่อทำให้สามารถสลักรัศมีรูปเปลวนี้ได้ต่างหาก และถ้ารัศมีนี้หักไประหว่างสลักก็ไม่ทำให้องค์พระพุทธรูปต้องเสียไปด้วย การกระทำเช่นนี้มีปรากฏอยู่ในศิลปอยุธยาเช่นเดียวกัน)

พระพุทธรูปประทับยืนทรงเครื่องบางองค์ ซึ่งมีเครื่องประดับเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังคงมีอยู่น้อย เช่นนอกไปจากเครื่องอาภรณ์แล้ว ก็มีเฉพาะลวดลายเครื่องประดับบนรัดประคดและบนชายผ้าด้านหน้าของสบงเท่านั้น พระพุทธรูปเหล่านี้อาจจัดอยู่ในสมัยหลังศิลปแบบบายนนี้ได้เช่นเดียวกัน เช่น ณ ปราสาทหลังกลางที่ปราสาทตาแก้ว ซึ่งยังคงมีจีวรจีบเป็นริ้วอยู่

ปลายสมัยเมืองพระนครและต้นสมัยหลังเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑) ศิลปขอมหรือเขมรในตอนนี้แสดงความเอนเอียงแบบใหม่ และในทางด้านเครื่องอาภรณ์ก็แสดงว่าได้รับอิทธิพลมาจากศิลปอยุธยา (*ซึ่งได้รับมาแต่ศิลปสุโขทัยอีกต่อหนึ่ง*)

ในทางด้านลักษณะรูปภาพ ปรากฏว่ามีประติมากรรมบางรูป ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลแบบใหม่ที่ได้รับมาจากศิลปอินเดียแบบปาละ สิ่งนั้นก็คือรัศมีรูปบัวตูมเหนือพระเกตุมาลา (รัศมีรูปบัวตูมนี้มีลักษณะเช่นเดียวกับศิลปเชียงแสนภายในประเทศไทย และคงอยู่เป็นเวลานานมาก เราจะเห็นว่ามีพระพุทธรูปปางมารวิชัยหลายองค์ที่มีรัศมีเป็นรูปคล้ายเปลวแต่ก็ไม่มีลวดลายอะไรมาประดับเลย พระพุทธรูปเหล่านี้มีลำพระองค์สลักอย่างคร่าว ๆ และมีนิ้วพระหัตถ์เท่ากัน ลวดลายซึ่งปรากฏอยู่ที่ฐานไม่อาจทำให้กะกำหนดอายุของพระพุทธรูปเหล่านี้หลังไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ได้) บรรดาพระพุทธรูปที่มีรัศมีรูปบัวตูมอยู่เหนือพระเกตุมาลาเหล่านี้ มีเป็นต้นว่าพระพุทธรูปยืนซึ่งค่อนข้างหาได้ยาก พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยเช่นที่ใน "พระพัน" ณ ปราสาทนครวัด (*ภาพลายเส้นที่ ๑๔ ข.*) พระพุทธรูปประทับนั่งเหล่านี้มักมีขนาดใหญ่และ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ผีมือที่สลักก็สวยงาม (สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่องสัมฤทธิ์ปางมารวิชัยซึ่งมีทั้งเครื่องทรงและเครื่องอาภรณ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปอินเดียแบบปาละ และสวมศิราภรณ์ทรงเทริดนั้น ได้มีปรากฏอยู่ในศิลปอยุธยา ตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คือ ที่ค้นพบในกรุวัดราชบูรณะ พระพุทธรูปแบบนี้ค้นพบในประเทศกัมพูชาแต่เพียง ๒ องค์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ แต่ก็มีลักษณะแตกต่างออกไปมากในลวดลายละเอียดจากประติมากรรมที่ค้นพบภายในประเทศไทย และไม่อาจยึดถือว่าเป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากประเทศไทยได้)

ในบรรดาพระพุทธรูปประทับนั่งเหล่านี้ พระพุทธรูปปางมารวิชัยมีมาก และพระพุทธรูปนาคปรกก็มีน้อยลง สำหรับพระพุทธรูปประทับยืน ซึ่งครองจีวรห่มคลุมอยู่เสมอ และแสดงปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์เดียวหรือ ๒ พระหัตถ์ ทรงเครื่องหรือไม่ทรงเครื่อง ส่วนบนของชายผ้าด้านหน้าของสบงก็ชักจะมีความสำคัญขึ้น (*ภาพลายเส้นที่ ๑๔ ค.*) คือรอยผ้าพับย้อนลงมาบนส่วนบนนั้น (การเปลี่ยนแปลงนี้ดูจะไม่ปรากฏขึ้นแก่พระพุทธรูปไทยในสมัยเดียวกัน เหตุนั้นจึงอาจถือได้ว่าเป็นลักษณะของพระพุทธรูปเขมรโดยเฉพาะ) บางครั้งรอยพับด้านบนของชายผ้าด้านหน้าของสบงนี้ก็มีรูปเป็นคลื่นสมอเรือเล็ก ๆ ที่ห้อยอยู่โดยอิสระ (*ภาพลายเส้นที่ ๑๔ ง.* อิทธิพลเช่นนี้คงมาจากการเปลี่ยนแปลงของชายผ้าโจงกระเบนหรือผ้านุ่งหลังศิลปแบบบายน) สำหรับพระพักตร์นั้นดูแข็งกระด้างยิ่งขึ้นและมีชีวิตจิตใจน้อยลง หรือมิฉะนั้นก็แสดงความรู้สึกจนเกินไปแบบพระพุทธรูปแบบคอมไมย์ (*รูปที่ ๗๖*) บางครั้งเส้นพระขนงก็สลักนูนออกมาเล็กน้อย นิ้วพระหัตถ์ยาวเรียวแต่ยังไม่เท่ากัน บางครั้งฝ่าพระหัตถ์เพียงข้างเดียวหรือ ๒ ข้างก็ประดับด้วยรูปพระธรรมจักรสลักเป็นภาพนูนออกมา เช่น พระพุทธรูปทรงเครื่อง ณ เมืองศรีสันถาร

สำหรับพระพุทธรูปทรงเครื่อง แม้ว่าจะทรงเครื่องอาภรณ์ที่มีองค์ประกอบและลวดลายเช่นเดียวกับศิลปอยุธยา และพยายามที่จะดำเนินตามแบบลวดลายไทยทุกประการ เช่นพระพุทธรูปทรงเครื่อง ณ เมืองศรีสันถาร พระพุทธรูปนาคปรกซึ่งสลักบนเสาที่โบสถ์พระนอนซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์กรุงพนมเปญ แต่พระพักตร์ก็ไม่ได้แสดงถึงอิทธิพลของศิลปสุโขทัยหรืออยุธยาเลย

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปสลักจากไม้จำนวนหนึ่ง ไม่ว่าจะทรงเครื่องหรือไม่ ซึ่งดูเหมือนจะอยู่ในศิลปในสมัยนี้ พระพุทธรูปทรงเครื่องที่เก่าที่สุดในชุดนี้ ซึ่งได้รับการแก้ไขต่อเติมในระยะเวลาที่กำลังกล่าวถึงอยู่ อาจจะเก่าขึ้นไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๗–๑๘ วิวัฒนาการของ

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๗๖
เศียรพระพุทธรูปนาคปรกจากปราสาทบายน
ศิลาทราย สูง ๓๘ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมปลายสมัยเมืองพระนคร

พระพุทธรูปทรงเครื่องชุดนี้ ก็คือ เครื่องอาภรณ์ที่มีเพิ่มขึ้นทุกที ทั้งนี้โดยไม่เกี่ยวข้องกับศิลปไทยในสมัยเดียวกัน และคงอยู่ต่อไปจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๒–๒๓ เป็นอย่างน้อยที่สุด (*รูปที่ ๗๗*)

หน้าบันซึ่งค้นพบบนฐานอาคารในพระพุทธศาสนา ณ เมืองพระนครหลวง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ และหน้าบันบางชิ้น ณ ศาสนสถานเลขที่ ๔๘๖ (*รูปที่ ๗๘*) แสดงให้เห็นว่ายังคงเป็นงานศิลปที่มีคุณภาพอย่างดีเยี่ยม มีชีวิตจิตใจ และมีองค์ประกอบภาพอย่างดี

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๗๗
พระพุทธรูปทรงเครื่อง ณ ปราสาทนครวัด
ไม้ สูง ๙๘ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปขอมปลายสมัยเมืองพระนคร

รูปที่ ๗๘
ชิ้นส่วนของหน้าบันในเมืองพระนครหลวง
ศิลาทราย
ศิลปขอมปลายสมัยเมืองพระนคร

หลังสมัยเมืองพระนคร

สมัยนี้เป็นสมัยที่ยุ่งยากเนื่องจากมีระยะเวลานาน และแสดงถึงอิทธิพลของประติมากรรมสมัยก่อนที่มีต่อสกุลช่างต่าง ๆ ที่อยู่กระจัดกระจายกันออกไป

รัชกาลของนักองค์จันและการก่อสร้างเมืองละแวกทำให้มีการสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่สำคัญ แต่ก็มีร่องรอยเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น อย่างไรก็ดีการที่นักองค์จันกลับเข้าไปครอบครองเมืองพระนครอีกชั่วระยะเวลาอันสั้นราวระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๐–๒๑๕๐ ก็ทำให้มีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นที่นั่น ซึ่งแสดงถึงการสืบต่อประเพณีโบราณยิ่งกว่าที่จะเป็นการฟื้นฟูชีวิตจิตใจของศิลปขึ้นใหม่ แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปอยุธยา แต่ศิลปเขมรในระยะนั้นก็ยังคงรักษาลักษณะดั้งเดิมของตนไว้ได้ ในขณะนั้นคงได้มีการสร้างบรรดาพระพุทธรูปปางมารวิชัยขึ้นที่ปราสาทพนมบาแค็ง ที่ปราสาทพระป่าเลไลยก์ และพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่ก่อด้วยหิน ณ เทพ-

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

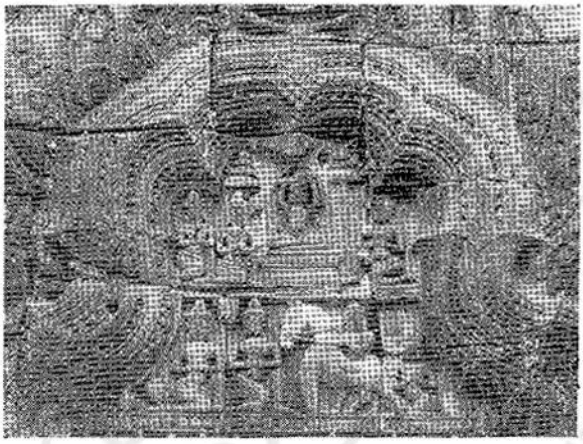

รูปที่ ๗๕
ภาพการปลงพระเกศา บนหน้าบันทิศเหนือของปรางค์
องค์กลางที่วัดนคร
ศิลปเขมรหลังสมัยเมืองพระนคร

ประธม (*รูปที่ ๔๙ ในนิตยสารศิลปากร ปีที่ ๑๒ เล่ม ๓ หน้า ๔๓*) ภาพสลักนูนต่ำต่าง ๆ ณ ศาสนสถานเลขที่ ๔๘๖ และ ณ ปราสาทพระปีฤ คือ ภาพสลักภายในเป็นพระพุทธรูป ๒ แถว รวมทั้งทับหลังด้านตะวันออก และหน้าบันแสดงภาพการปลงพระเกศา (*รูปที่ ๔๖ ในนิตยสารศิลปากรปีที่ ๑๒ เล่ม ๒ หน้า ๗๔*) นอกไปจากในบริเวณเมืองพระนครแล้ว ก็มีพระพุทธรูปไสยาขนาดใหญ่ที่สลักบนหิน ณ เขาพนมกุเลน คือ "พระธม" ซึ่งอาจสลักขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๒๙ ทั้งนี้ ก็โดยอาศัยจารึก ซึ่งมีอยู่ที่ฐานบันไดขึ้น พระพุทธรูปองค์นี้แสดงให้เห็นเช่นเดียวกับบรรดาพระพุทธรูปที่กล่าวมาแล้ว ว่าเป็นอิสระอย่างแท้จริงจากสุนทรียภาพตามแบบศิลปอยุธยา แต่ภาพบุคคลที่สลักอยู่บนฐานนั้นก็สวมเครื่องอาภรณ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปอยุธยาอย่างแท้จริง

หน้าบันที่วัดนคร (*ซึ่งได้รับการสลักซ้ำ*) ก็อยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๒ เช่นเดียวกัน (*รูปที่ ๗๙*) ณ ที่นี้อิทธิพลของศิลปอยุธยามีปรากฏอยู่ทั้งในเครื่องอาภรณ์และลักษณะรูปภาพ ภาพสลักนูนต่ำบนหินที่พนมสันตึกแม้ว่าจะมีผีมือไม่เท่ากันและโดยทั่วไปจะเลวกว่าที่อื่น ๆ ก็คงตกอยู่ในสมัยใกล้เคียงกันนี้ พระพุทธรูปไม้ประทับยืน ทรงเครื่องหรือไม่ ส่วนใหญ่ก็คงอยู่ในสมัยเดียวกันนี้อีก แม้ว่าพระองค์จะผอมบางจนดูเกือบจะเป็นการแข็งกระด้าง แต่องค์ประกอบของเครื่องอาภรณ์ (*ภาพลายเส้นที่ ๑๔ จ. และ ฉ.*) และโดยเฉพาะลักษณะของสีพระพักตร์ก็ไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับศิลปอยุธยาเลย ประติมากรรมบางรูปที่สลักจากศิลา (*รูปที่ ๘๐*) ได้รับอิทธิพลจากศิลปอยุธยาโดยตรง ดังนั้น จึงคงเป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากประเทศไทยหรืองานที่ศิลปินไทย

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

รูปที่ ๘๐
เศียรพระพุทธรูปจากปราสาทบายน
ศิลาทราย สูง ๑๗ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปไทยสมัยอยุธยา

รูปที่ ๘๑
พระพุทธรูปทรงเครื่อง
สัมฤทธิ์ สูง ๔๓ เซนติเมตร
พิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ
ศิลปไทยสมัยอยุธยา ?

ได้กระทำขึ้นในประเทศกัมพูชา นอกจากนี้ยังมีรูปเทพนม และพระสาวกที่สลักจากไม้อีกเป็นจำนวนมาก บัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานกรุงพนมเปญ (*รูปที่ ๔๕ ในนิตยสารศิลปากร บีที่ ๑๒ เล่ม ๒ หน้า ๙๔*) หรือปั้นด้วยปูน ณ พนมสันตึก หรือใน "พระพัน" ณ ปราสาทนครวัด สลักจากหิน ณ วัดเทพประนม เมืองอุดงคมีชัย ซึ่งแสดงลักษณะเหมือนมนุษย์จริง ๆ จนถึงราวพุทธศตวรรษ ที่ ๒๒—๒๓

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ที่รู้จักกันมีจำนวนน้อย และมักมีขนาดเล็ก ส่วนใหญ่มีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปอยุธยามาก (*รูปที่ ๘๑*) และอาจเป็นวัตถุที่นำเข้ามาจากประเทศไทยก็ได้ อย่างไร

วัตถุประสงค์การเผยแพร่ : เพื่อการศึกษาเท่านั้น
For Educational Purpose Only

ก็ดี ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๒ ลงมา ศิลปไทยก็ได้เข้าครอบงำอย่างสิ้นเชิง คือพระพุทธรูปที่เรียกกันว่าพระทรงเครื่อง หรือพระพุทธรูปที่ครองจีวรมีลวดลายประดับ (*แบบพระมาลัย*)

ประติมากรรมที่หล่อด้วยทอง เงิน ตะกั่ว มักมีกล่าวอยู่เสมอในจารึก และมีขนาดเล็ก (*ที่ใหญ่ที่สุดมีน้ำหนักเพียง ๓๘๐ กรัม*) พระพุทธรูปเหล่านี้ได้ค้นพบบ้างบางองค์ และส่วนใหญ่ก็มีผีมือเลว แต่ผีมือเลวนี้ก็ไม่จำเป็นจะต้องหมายความว่าเป็นศิลปรุ่นหลัง เพราะการใช้วัตถุมีค่ามักจะทำให้ไม่ใคร่คำนึงถึงผีมือ เช่น พระพิมพ์และประติมากรรมทองคำที่ค้นพบในกรุวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๖๗

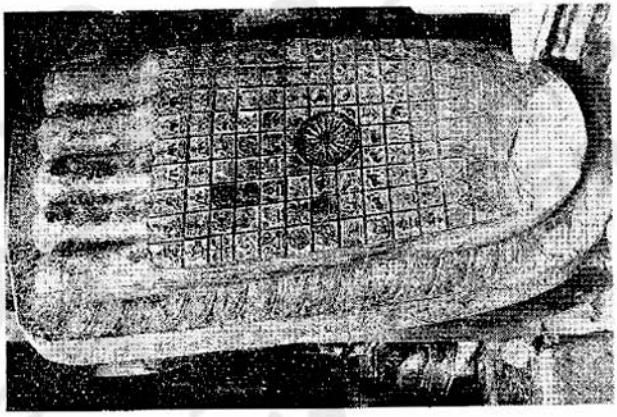

รูปที่ ๘๒
พระพุทธบาทใน "พระพัน" ณ ปราสาทนครวัด
ศิลาทราย ลงรักปิดทอง สูงจากส้นถึงนิ้วพระบาท ๑.๗๕ เมตร
ศิลปเขมรหลังสมัยเมืองพระนคร

รอยพระพุทธบาทขนาดใหญ่ใน "พระพัน" ณ ปราสาทนครวัด (*รูปที่ ๘๒*) และที่ปราสาทบายน ถ้านำมาเปรียบเทียบกับรอยพระพุทธบาทในประเทศไทยแล้ว ก็คงจะมีอายุระหว่าง พ.ศ. ๒๑๐๐—๒๑๕๐ ด้วย

(*ยังมีต่อ*)